

NIEDERHAUSER EMIL

A szlovák történetírás a két világháború közt*

Csehszlovákia létrejötte a szlovák történettudomány fejlődésében is alapvető változást hozott, nagyobb, mint jó néhány egyéb nemzet esetében; a csehekre vagy a lengyelekre gondolunk, akiknél pedig ugyancsak érdemleges volt a fordulat. A szlovákok esete mégis más, mert hiszen csak ettől (vagy még inkább az utána következő évektől) számíthatjuk a szlovák történetírás mint szakma létrejöttét. Ebben elsődleges szerepet játszott a pozsonyi Komenský-egyetem létrehozása közvetlenül az államfordulat után, mert ez lehetővé tette, ami eddig olyannyira hiányzott, a történészek hazai szakmai képzését. Az egyetem tanárai persze főképp cseh tudósokból kerültek ki, hiszen csak nekik volt megfelelő szakmai képzettségük. És az is nyilvánvaló, hogy a szlovák egyetemen cseh nyelven adtak elő, ez azonban a két nyelv közelsége miatt nem jelentett akadályt, mindenesetre jóval könnyebb volt, mint addig a magyar nyelvű egyetemek látogatása. Persze nem is elsőrendűen a nyelvi lehetőségek voltak az érdekesek, hanem a módszeres képzés, s ezt a régi hagyományokkal rendelkező cseh történetírás képviselői meg tudták adni, hiszen elsőrendű szakemberek kerültek Pozsonyba, elég Václav Chaloupecký nevét említeni. A két világháború közt az egyetemen végzett szlovák történészek valamilyen formában mind Václav Chaloupecký tanítványainak számíthatók (Kamil Krofta elég rövid ideig működhetett csak érdemben az egyetemen).

Kétségtelen, a történészkedés szakmává, foglalkozássá válása volt a legjelentősebb. De igen fontos volt egyéb intézmények létrejötte is. Természetesen újraéledhetett a Matica slovenská. Mint egyesület, inkább népművelő tevékenységet folytatott, de könyveket is kiadott, és újra indította a *Sborník*ot, tudományos szintű tanulmányok publikálására, 1935-től már három sorozatban (nyelvészet, történelem és irodalomtörténet a társadalomtudományok vonatkozásában). Tudományos osztályai is működtek, nagyszabású nyelvészeti kutatásokat indítottak. Egy meg nem lévő tudományos akadémia pótlására létrejött 1926-ban a Pavel Jozef Šafaříkról elnevezett Tudós Társaság, amely Bratislava címen negyedévi folyóiratot adott ki. (Pontosabban Šafaříkról, mert a cseh tagok ragaszkodtak hozzá, hogy Šafařík cseh formájában használják, ami természetesen politikai állásfoglalást is jelentett a csehszlovákizmus mellett). Az inkább konzervatív túrócszentmártoni Maticával és a körülötte csoportosuló öregekkel szemben ez a társulat (és az egyetem, amelyre támaszkodott) erősebben a cseh tudományosság és általában a szellemi élet befolyása alá került, ami egyúttal modernebb, haladóbb szemléletet is jelentett, persze a polgárin belül. Még 1934-ben is a tagoknak csupán egynegyede volt szlovák, a többi cseh, nagyrészt az egyetem oktatói.

A korábban is működött folyóiratok ugyancsak folytatták, vagy megújították tevékenységüket, a Slovenské pohl'ady, a Časopis Slovenskej muzeálnej spoločnosti, megint inkább konzervatív szellemben, az 1921-től újra megjelenő Prúdy pedig a modern gondolatok felé nyitottabban. A csehszlovák polgári demokrácia a marxista ihletésű tudományos munkásságot is lehetővé tette, 1921-től ebben a Csehszlovák Kommunista Párt játszott a vezető szerepet. A Dav (Tömeg) című folyóirat a marxistákat csoportosította, s ha nem is a történeti szakcikkek publikálását, de a történeti gondolkodást elősegítette.

A történetírást előmozdító saját intézményrendszernek még sokáig egy hiányossága volt, hogy a forrásokat tároló intézmények, a levéltárak nem rendelkeztek tüstént a megfelelő szakemberekkel, így a levéltári kutatás is csak idővel indulhatott meg. A magyar levéltári szakembereket azonban fokozatosan ugyancsak fel lehetett váltani az egyetemen, meg a prágai levéltári főiskolán képzett szlovák levéltárosokkal. Ha lassabban is, a szakma ebben a vonatkozásban is kiépült.

A modernebb cseh szellemiség behatása a történeti szemléletre is hatott, legalábbis a fiatalok zömére. Problémák majd idővel itt is adódnak, de nemzeti okokból. Mindenesetre a

nyugati polgári gondolkodás mintegy elárasztotta a szlovák szellemi életet. Tegyük hozzá persze rögtön, hogy a történetírásban ez kevésbé érződött, mert a cseh történetírás maga is, német mintaképei révén, még egy régebbi, konzervatív, a politikai történetet favorizáló, módszertani szempontból pedig a régi pozitivizmust folytató szemléletet gyökereztetett meg.

Lényeges volt viszont, hogy az új nemzeti elrendezés a szlovák történelem kutatásának egészen más perspektívát adott a korábinál. Egy csapásra világossá vált, hogy az egész eddigi nemzeti mozgalom az 1918-as felszabadulás felé vezetett - nem érdektelen, hogy ezért továbbra is a politikai mozgalom jelentette a szlovák történelem gerincét. Azonban most már megvolt Szlovákia, pontosan lehetett tudni területi kiterjedését, ezen a területen kellett, időben hátrafelé és perspektívában a jövőre egyaránt a szlovák történelmet kutatni. A magyar uralom letűnt végleges volt. És ennek megfelelően a magyar történetírással és történetsszemlélettel való vitatkozás, legkésőbb Sasinek óta a szlovák történetírás elsődleges feladata, kezdett a háttérbe szorulni. Az 1920-as évek még szép számban hoztak polémákat, de ezek hamarosan elapadtak, mert már nem váltottak ki különösebb emóciókat.

Azért is apadtak el, mert a szlovák történetírás most egy másik problémába ütközött, azzal kellett küszködni, a cseh-szlovák viszonyal. Szlovákia az egységes Csehszlovákia része volt, és a pozsonyi egyetem cseh történelemtanárai ebből azt a következtetést is levonták, hogy a múltat ugyanígy kell szemlélni. A hivatalos politika is a csehszlovák nemzetegységet szorgalmazta, és ennek természetes előzményeit kívánta feltárni a történészekkel. A szlovák történetírásnak ezzel a szemlélettel kellett számolnia. A kihívásra több lehetséges válasz volt. Képviselőikkal majd találkozunk. Az egyik: a teljes elfogadás. Valóban egységes csehszlovák nemzet van, csak éppen két irodalmi nyelvvel. A szlovákok közül is többen elfogadták ezt az álláspontot, hadd tegyük hozzá sietve: a most újonnan a színtérre lépő szakmabeliek nem. A másik lehetőség, és a szakma fiatal képviselői többnyire ezt választották: két külön nemzetről van szó, ez az alap, de ezen túlmenően igenis meg kell vizsgálnia kettő múltját a közös végpont, az egységes, közös állam létrejötte szempontjából. Mert ez a közös állam mindkét nemzet számára biztosítja a nemzeti fejlődés teljes szabadságát, sőt - csakis ez biztosíthatja. (A kérdés másik oldalát, hogy külön-külön nehezen tudnának megállni, senki sem hangoztatta, ez egyetlen lett volna, meg úgyis mindenki tudta.) És volt a harmadik: a szlovák nemzeti különállás teljes vállalása, a jelen vonatkozásában ez politikai konzekvenciákkal járt, a szlovák autonómia igényével, a múlt vonatkozásában pedig nem a csehekkel való kapcsolat, hanem az elkülönülés hangoztatásában. A két utóbbi irányzat egyaránt Štúrra hivatkozott, csak az elsőnek a képviselői nem rajongtak érte.

A két háború között, az általános politikai fejlődéstől természetesen nem függetlenül, a három irányzatban bizonyos eltolódás állt be, az első, az idősebb nemzedékkel együtt háttérbe szorult, utánpótlása nem lévén, a második ugyan sokáig tartotta pozícióit, a harmadik azonban növekedett. A hirtelen politikai változások 1938-39-ben átmenetileg ezt a harmadik irányzatot juttatták uralomra.

Ezért van az, hogy ekkortól a történetírásban is bizonyos változás következett be, intézményrendszerében és felfogásában egyaránt, amilyenre csak a horvátoknál került még sor.

A szlovák autonómia létrehozása, majd az önálló szlovák állam létrejötte (Hitler árnyékában persze) az intézményrendszerben azt a változást hozta, hogy a pozsonyi egyetemről lekerült Komenský neve, mostantól Szlovák Egyetemnek hívták. De nemcsak névváltozás történt. A cseh professzorok, egy-két kivételtől eltekintve, visszamentek Csehországba. Helyükbe az általuk nevelt új nemzedék tagjai léptek elő tanársegédből vagy egyetemi rendkívüli tanárból professzorrá, a még fiatalabbak ekkor kerültek az egyetemre tanársegédként. Létrehozták 1939 nyarán a Szlovák Tudós Társaságot, kissé a Šafárik-Társaság folytatásaként. Minthogy személyi összetételében is az előző Tudós Társulat folytatása volt, a kormányzat létrehozta 1940-ben a Szlovák Katolikus Akadémiát. (Az

evangélikusok még 1936-ban létrehoztak egy Szlovák Štúr-Egyesületet, amely szintén egyfajta tudományos társulat volt.) A Katolikus Akadémia öt osztályból állt, ebből csak egy volt a természettudományi, a többi a társadalomtudományokat képviselte, az első pedig természetesen a teológiát. A társulatoktól függetlenül állami tudományos intézeteket is alapítottak, 1942-ben a Régészeti Intézetet. 1942-ben a parlament törvényt hozott egy Szlovák Tudományos és Művészeti Akadémia létrehozásáról, s ez 1943-ban meg is kezdte működését, de a rendszer bizalmatlanul nézett rá, nem is nagyon támogatta anyagilag. Három osztálya volt, szellemtudományi (teológiai-filozófiai, honismereti és jogi szekcióval), természettudományi és művészeti (ezeken belül is több szekcióval). Az Akadémia kutatóintézeteket is hozott létre, csak hogy ezek a maguk 1-3 főnyi kutatói gárdáival inkább csak csirái voltak az 1945 után majd kiépülő intézeti rendszerek. Ezekben, és az Akadémia tagjain belül is elég szép számban voltak a rendszerrel nem rokonszenvező tudósok, ez tette lehetővé, hogy az Akadémia majd 1945 után kevés személyi változással folytassa tevékenységét az egész tudományos életnek a Szlovák Tudományos Akadémia létrehozásával 1952-ben végbement átszervezéséig.

A folyóiratokban is változás történt. A Matica egy ideig az eddigi sorozatokat folytatta, 1943-ban azonban ezek helyébe újakat hozott létre, a történészek számára a Historický sborník. Časopis Historického odboru Matice slovenskej (Történelmi Gyűjtemény. A Szlovák Matica Történelmi Szakosztályának folyóirata) címűt, 1943-tól, évkönyv helyett negyedévi folyóiratként. Szerkesztője az új rendszer reprezentatív történésze, František Hrušovský lett egy időre (amíg ki nem nevezték egyetemi tanárrá, 1944 őszén, a kortársak sohasem értették meg, miért ilyen későn). A Tudós Társaság 1940-től indította meg folyóiratait, köztük a Historica Slovaca. Časopis Slovenskej Učnej Spoločnosti (A Szlovák Tudós Társaság folyóirata) címmel, igaz, az első, összevont 1940/41-es szám csak 1942 októberében jelent meg, szerkesztője az új nemzedék egyik érdemes képviselője, Branislav Varsík lett. A dátum eltolódása is figyelmeztet persze arra, hogy a háborús körülmények nem kedveztek az intézményrendszer kiépülésének, mindkét új folyóiratnak alig néhány száma jelent meg a felszabadulásig. Egyébként az 1918 után kiépült intézmények megmaradtak, a folyóiratokkal együtt, kivéve természetesen a Davot, amelyet 1938-ban be is tiltottak. A csehek távozása az egyetemen kívül a szakmában nem hozott változásokat, az egyéb történelmi intézményekben akkorra már mindenütt szlovák szakemberek ültek.

Itt ki kelt tért egy látszólag kényes kérdésre. A cseh történetírás 1939 után igen nehéz helyzetbe jutott, alig működhetett, a lengyelről nem is beszélve. A szlovák történetírás esetében ezt nem mondhatjuk el. A klerikálfasiszta szlovák államban működött történetírásról van szó. A csak futólagos vizsgálat is azt mutatja viszont, hogy a szakmát a rendszer fasiszta vagy fasisztoid jellege - egy-két egyéni kivételtől eltekintve - nem tudta áthatni. Ennek lehetett számos oka: a szakma idegenkedése a közvetlen politizálódástól, ami ekkorra már a történetírás általánosan elfogadott szabálya volt, az egyes történészek egyéni becsületessége, a rendszer képtelensége arra, hogy a társadalomtudományokban a maga ideológiáját érvényesítse, vagy az a tény, hogy nem volt rá ideje, meg lehetősége a háborús viszonyok között - nyilván még egyéb általános és egyéni okok is közrejátszhattak. Tény, hogy a szakma, amely húsz év alatt már elég magas színvonalra jutott el, érdemben ment maradt a fasiszta ideológia hatásától.

A szlovák fejlődés sajátossága, a felekezeti jelleg és ellentét ekkor is érvényesült, óhatatlanul abban a formában, hogy - a rendszer minden gondos, a látszatra ügyelő igyekezte ellenére - most a katolikusok kerültek az előtérbe. Már csak azért is, mert az evangélikusoknál kevésbé kötötték őket a cseh-szlovák együttműködés hagyományai. Az evangélikusok nehezebben szakadtak el a csehektől, inkább őrizték azt a meggyőződést, hogy mégis a cseh-szlovák államközösség a legjobb megoldás. Ha nem is mondhatták ki nyíltan, tudni lehetett ezt, (hogy a történészek soraiból csak Daniel Rapantra utaljunk).

De éppen azért, mert a cseh országrészek sorsa sokkal hátrányosabban alakult, a csehszlovák nemzetegység kérdése lekerült a napirendről, a cseheket inkább sajnálni lehetett, az addig oly nagy vitákat kiváltott cseh-szlovák viszony kérdése már alig foglalkoztatta a történetírást. Annál erőteljesebben egy másik.

Jelesül a szlovák autonómia kezdeteivel időben majdnem pontosan egybeeső változás: az első bécsi döntés és a belőle származó területi változások. Az ebből fakadó sokk pontosan ahhoz hasonló, amelyet a magyar történetírás (és az egész magyar társadalom) élt át a trianoni változás révén. Ezért is került az előtérbe a csehszlovák viszony, nemcsak aktuális politikai formájában, hanem a múlt viszonylatában is. Mert a fő téma természetesen továbbra is Szlovákia története maradt, és ez az 1920-ra végérvényessé vált határokat jelentette, a bécsi döntés efemernek tekintett változásához képest.

1940-ben már megjelent Alojz Miškovič (1902-1967) könyve: A jóvátett igazságtalanság (vétek). A visszatért területek a Szepességén, Árvában és a csadcai járásban. (A részben még 1918-ban, részben 1938-ban lengyel kézre került kisebb, néhány községnyi nagyságrendű területekről volt szó, amelyeket Hitler Lengyelország lerohanása után nagylelkűen Szlovákiának adományozott.) A cím is sejtette, hogy egyebükt is lehetnek jóváteendő bűnök. Varsók egy, Románia nyugati határáról még a második bécsi döntés előtt kiadott román munka ismertetésében már arra utalt, hogy a románok 1940 után mégis kedvezőbb helyzetbe kerültek, hiszen az új határ mindkét oldalán nagyjából egyenlő számú nemzeti kisebbség maradt, ám szlovák-magyar viszonylatban nem erről van szó. Ennél nyíltabban azonban nem lehetett beszélni, hiszen az 1938-as sokkhoz még az is hozzátartozott, hogy a területi változás okozója éppen a protektor nagynémet állam volt, azt mégsem lehetett nyíltan hibáztatni.

Magyar viszonylatban tehát megnőtt a bírálat aránya, a történeti múltat illetően. A szakma felnőtt voltát bizonyítja viszont, hogy ez nem vált általános szlovák-magyar ellentété. Sok ismertetés jelent meg magyar történeti munkákról, hiszen azok most közelebb estek a szlovák történelemhez, mint a cseh múlt ábrázolásai. De ezek a recenziók, ha gyakran vitatkoztak is, a szakmai - tudományos eredményeket mindig elismerték.

Az egykori romantikus szemlélet elemei a rendszer hivatalos ideológiájában kaptak szerepet; Pribina ősbibliai koronája Szent István fiatalabb koronájával szemben, vagyis a nagymorva múlt teljes kisajátítása, de ennek is kevés hatása volt, csak olyan kuriózumokra utalunk, mint a művészettörténész Jozef Cincik (1909-) cikke a Historický sborníkban: Szlovák uralkodók bélyegeken (1944), amely lelkesen számolt be arról, hogy az új bélyegsorozat most már végre világosan megmutatja a szlovák uralkodók meghatározó jellemvonását; Pribina békeszerető, I. Mojmir határozott, erélyes, ő a szlovákok egyesítője, Rastislav bölcs, Svätopluk harcias és így tovább. (A cikk mellékleteként ott volt a bélyegkép képe is, s utólag csak azt lehet mondani: valóban egy művészettörténész fantáziájára volt szükség ahhoz, hogy ezeket a jellemvonásokat olyan világosan, egyértelműen felfedezze).

Ezzel a néhány általános megjegyzéssel már túl messzire is szaladtunk el. Térjünk vissza az 1918 utáni első lépésekhez, és azok munkásságához, akik már a fordulat előtt is szerepeltek a történetírásban, vagy legalábbis a történeti gondolkodásban.

Elsőnek talán Vavro Šrobárt (1867-1950) érdemes említeni, az egykori hlaszistát. Foglalkozására nézve orvos volt, de 1918-tól politikai pályát futott be, ő volt Szlovákia első teljhatalmú minisztere az államfordulat után. Mint a hlaszisták általában, a csehszlovákizmushoz állt közel. Nagyobb munkát erről a témáról publikált: A csehszlovák kérdés és a hlaszisták (1927), egy másikat pedig T. G. Masaryk és a szlovákok (1930) címmel, már történetibb jelleggel, de erősen szubjektív modorban. Emlékiratai (A felszabadult Szlovákia. Emlékek 1918-20-ból, 2 kötet, 1928-32) mint forrás igen értékesek.

Fedor Houdek (1877-1953) közgazdász volt, tanulmányokat írt a gazdasági élet egyes kérdéseiről, a céhszervezetről a 18. sz. végéig, ő írta meg elsőként Daniel Lichard közgazdasági tevékenységét. Inkább emlékiratszerű A magyarok kapitulációja 1918-ban

(1928), melyet a tízéves jubileumra írt. Nem érdektelen Szlovákia határainak létrejötte (1932) c. tanulmánya a párizsi béketárgyalásokról, persze csak a korabeli sajtó és emlékiratok alapján.

Karol Anton Medvecký, (1875-1937) bajmóci prépost, a Szlovák Múzeumi Egyesület elnöke, 1919-től pedig a Matica történeti és néprajzi szakosztályának elnöke egészen más álláspontot képviselt természetesen, mint a hlaszisták, erősen felekezeties katolikusat. Voltaképpen néprajzi érdeklődése volt uralkodó, népballadákat adott ki, meg egy leírást Detva vidékéről (1905), azután egy kritikátlan életrajzot a múzeumi egyesület alapítójáról, Andrej Kmet'ről. Még 1918 előtt írta meg a katolikus szlovákok egyháztörténetét, de csak 1920-ban jelent meg A katolikus szlovákok egyházi viszonyai az egykori Magyarországon címen. A szlovák fordulat (4 kötet, 1930-1931) kísérlet volt az 1918-as változás előzményeinek és lefolyásának történeti összegzésére, bár bevezetőjében maga is elismerte, hogy a téma teljes feldolgozása meghaladja egy ember lehetőségeit. De mint a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke, aki ott volt 1918. október 30-án a Csehszlovákiához történő csatlakozást kimondó ülésen, kötelességének érezte, hogy megírja, amit tud, s elég részletesen írt a világháború alatti külföldi szervezkedésről. A friss felszabadulás örömeiben persze igen negatívan értékelte az 1918 előtti magyar viszonyokat, Kossuthot szlovák renegátnak tartotta, kiemelte, hogy Széchenyi rábeszélő ereje vitte át a szlovák nemeseket a magyar táborba. A magyarok mentalitása szerinte annyira más, annyi még a pogány maradvány bennük, hogy politikai kérdésekben nem lehetett velük megegyezni. Ezért minden katolikus hevülete ellenére a csehszlovák állam híve, a háború alatti, jórészt cseh szervezkedésről mindig mint „a mieink” tevékenységéről írt. Személyesebb jellegűek 1935-ben kiadott emlékiratai.

Samuel Štefan Osuský (1888-1975) a pozsonyi evangélikus teológia professzora volt, aki a szlovák mozgalomban az evangélikusok érdemeit emelte ki. A nemzet szolgálata c. könyvében (1938-1945 után jelent meg a második kötete) egyébként a szlovák politikai vezetők filozófiai nézetei és általában a szlovák filozófiai gondolkodás fejlődése érdekelte, 3 kötetben adta ki a Štúr-követők filozófiája c. összefoglalását, 1939-ben pedig Az első szlovák filozófiatörténet címen általános jellegű összefoglalást, amely a német idealista klasszikus filozófia jelentőségét hangsúlyozta.

Az egykori hlaszisták közt külön kell szólni Milan Hodžáról (1878-1944), az evangélikus papfíró, a 48-as Hodž a unokaöccséről, aki a századfordulón mint magyar parlamenti képviselő szerepet játszott a szlovák politikai életben, Ferenc Ferdinánd köréhez tartozott. Jogot végzett, ügyvédként kezdte, de a bécsi egyetemen szlavisztikát és szociológiát is hallgatott, itt írta meg bölcsészdoktori disszertációját, amely aztán könyvként nagy feltűnést keltett és vitát váltott ki. A fordulat után a pozsonyi egyetemen az újkori szlovák történelem tanára lett, de egyre inkább a politikai élet ragadta ismét magával, az első köztársaság utolsó éveiben miniszterelnök volt, azután az Egyesült Államokba emigrált.

1914-ig is írt történeti tárgyú cikkeket, természetesen nem eredeti kutatások alapján. Mint Masaryk követője polgári radikális álláspontot képviselt, a történelem fő kérdésének az osztályharcot tartotta, szlovák vonatkozásban ez elsősorban a parasztság harcát jelentette számára. Történeti publicisztikája mindig az aktuális kérdésekhez kapcsolódott, így az 1906-os Rákóczi-ünnepségek kapcsán bírálta nemcsak a nagyúr Rákóczit, hanem a parasztokat is voltaképpen, akik annak idején az ő zászlaja alatt harcoltak, holott csak kihasználta őket.

Hodža volt az egyetlen szlovák kortárs, aki pozitívan fogadta Szekfünek a száműzött Rákócziról szóló könyvét, az 1848-as magyar forradalom negatív értékelésében pedig Szabó Ervinre hivatkozott (a Marx-Engels-válogatás bevezetésére).

Már említett disszertációja A csehszlovák szakítás címen jelent meg (1920), Štúr és társai elhatározását, a szlovák irodalmi nyelv megteremtését tekintette a szakításnak. Részletesen elemezte ennek előzményeit, hangsúlyozva a korábbi csehszlovák kapcsolatokat, és azt

bizonygatta, hogy Štúr lépésének csak politikai indítékai voltak, politicum Hungaricum volt, így akarta a szlovák nemességet megnyerni a mozgalom számára, magyarországi hazafiságát sohasem tagadta meg. Az irodalmi nyelv megteremtésével a magyarosítással szemben akarta megvédeni a szlovákokat. Ezzel azonban ártott a csehszlovák nemzetegységnek anélkül, hogy politikai célját elérte volna. Chaloupecký lelkes recenzióban üdvözölte a könyvet, a csehszlovákizmus szószólóját látta benne. Hodža kétségtelenül maga is ezt vallotta, de ahogy valaki megírta róla, úgy szeretett volna jó csehszlovák lenni, hogy egyúttal jó szlováknak is megmaradjon. Az emigrációban angolul kiadott könyvében, Föderalizmus Közép-Európában (1943) már egy gyökeresen megváltozott világhelyzetben tekintett vissza saját pályára is, meg szélesebben a politikai fejlődésre, kissé sajnálkozva az 1938 előtt elszalasztott alkalmakon.

Hodža egyik legközvetlenebb munkatársa volt Anton Štefánek (1877-1964) szociológus, gimnáziumi tanár, majd a két háború közt az alkalmazott szociológia tanára a pozsonyi egyetemen. Hodžánál egyértelműbben volt a csehszlovák nemzetegység híve, szociológiai oldalról igyekezett megragadni a kétnyelvű egységes nemzet problematikáját (A csehszlovák probléma, 1924, Adalék a csehszlovák kétnyelvűséghez, 1931), a nemzeti tudat kérdéseit is a szociológia módszerével próbálta megközelíteni. Szociológiai írásai mellett szorosabban vett történeti munkákat is írt, (Szlovákia a fordulat előtt és a fordulat alatt, 1923), azután a kishonti tudós társaságról (1928), meg Kollár nacionalizmusáról. Janšák könyvéhez írt bevezetője kísérlet volt a történeti szociológia megteremtésére, ebben a középkori szlovák társadalom struktúráját vázolta fel.

Jozef Škultéty (1853-1948) talán még nehezebben tárgyalható 1918 után, hiszen munkásságának nagyobb része az 1918 előtti korszakra esett. Viszont éppen történeti nézeteit a leghatásosabban a fordulat után fejtette ki, munkásságának nagyobb része pedig nem történeti jellegű volt. Evangélikus kézműves fia volt, néhány évig tanítószkodott, Budapesten történeti előadásokat is hallgatott, de érdemben mégis autodidakta volt ő is, mint az eddigiek mind. 1881-től Turócszentmártonban a Národné Noviny szerkesztője volt, 1890-től a Slovenské Pohl'adyt is ő szerkesztette, mellette még politikai tevékenységet is folytatott, s ha éppen maradt ideje, tanulmányokat írt nyelvészetből, irodalomtörténetből és idővel történelemből. A konzervatív Szlovák Nemzeti Párt egyik vezetője is volt, de tevékenységével mindenekelőtt a szlovák tudomány nagy alakja (a szlovák helyesírás alapos reformját csak halála után merték bevezetni, olyan nagy volt a tekintélye).

Nagyobb nyelvészeti munkát nem írt, de cikkeivel és főképp szerkesztői munkásságával mégis sokat, alapvetőt tett a szlovák nyelv, különösen a tudományos nyelv fejlesztése érdekében. Elvetette Czambel délszláv elméletét a szlovák nép és nyelv eredetéről, a nagymorva hagyományt állította előtérbe, a nagymorva államban kizárólag szlovák államot látott. Irodalomkritikus és irodalomtörténész is volt, megírta a jeles szlovák költők és írók életrajzeit, Szlovák Plutarchus címen egybegyűjtve is kiadta. A Plutarchus Bernolákkal kezdte a nagy szlovákok életrajzeit, s már ez is állásfoglalás volt. 1922-ben tartotta bemutatkozó előadását a Komenský-egyetemen, mint a szlovák nyelv és irodalom professzora (Szlovákia és a szlovák nyelv sorsa Nagy-Morvaország bukása után), ebben is kifejtette történeti koncepcióját.

Élete java része Ausztria-Magyarországon zajlott le. Később, erre a korszakra visszatérve, azt írta, úgy látta, a nyugati nagyhatalmak Ausztria fennmaradását kívánják, ezért 1903-tól ebben a szellemben írt. A magyarokkal való megegyezést mégis lehetetlennek tartotta. 1904-ben A magyarok és Ausztria c. cikkében kifejtette: a magyarok kezdettől fogva (az alcím a 9-19. századot emlegeti) összefogtak Ausztriával a szlovákok ellenében. Ezért is vetette el az orosz Grot felfogását arról, hogy a magyarok honfoglalása a szlávok számára is kedvező volt, mert védelmet jelentett a németekkel szemben. 1911-ben írt tanulmányában Grottal és Lamanszkijjal szemben Palackýnak adott igazat, a magyar államalapítás a szlávok

szempontjából káros volt, elválasztotta őket egymástól és Bizánctól (a tanulmány címe önmagában véve is figyelemre méltó: Vajon a magyarok a Közép-Duna medencébe való megérkezésükkel megakadályozták a németek előrenyomulását a Duna mentén? Palackýnak vagy Lamanskýnak volt igaza?) 1903-ban a Rákóczi-évforduló kapcsán még pozitívan írt a felkelésről, de 1906-ban már bírálta az aktualizálást, magát Rákóczit is sokkal kritikusabban nézte. 1911-ben a Memorandum 50. évfordulóján azt fejtette ki, hogy a szlovák követelések ekkor és 1848-ban is milyen realisták voltak, nem kívánták Magyarország feldarabolását, csak az államon belüli területi autonómiát, szélesebben az egész Monarchia föderatív átalakításának a keretében. 1918 utáni munkáiban természetesen élesebben fogalmazhatott és vitatkozhatott a revizionista magyar nézetekkel (Az egykori Felső-Magyarországról, 1929, Iványi Bélával vitatkozva, ezt magyarul is megjelentette).

1918 után azonban már nem a magyar álláspont tűnt számára a legveszedelmesebbnek a szlovák nemzet léte szempontjából, hanem a csehszlovák nemzetegység ideálja. 1920-ban jelent meg 125 év a szlovák életből c., legnagyobb terjedelmű munkája, ebben Hodža könyvével vitatkozott már előre (Hodžáé valamivel később jelent meg még ebben az évben, de nézetei már addig is ismertek voltak). Škultéty helyesnek tartotta Štúr lépését, az önálló irodalmi nyelv megeremtését, ezáltal a csehektől elkülönült szlovák nemzet létét. Ő nem egyszerűen a nemesek megnyerését akarta elérni. Ha Štúr valóban magyar érdekeket szolgált volna, amire Hodža céloz, akkor a magyarok bizonyára felkarolják. Škultéty szerint nem volt cseh-szlovák közösség, amelyet Štúrék szétszakítottak volna, mert a szlovákok és a csehek közt ezeréves állami határ húzódott. A szlovák öntudatosodás Bernolákkal indult meg, ő volt az első, aki tudatosan szlovákkul írt. (Az evangélikus Škultéty részéről kétségtelenül a felekezetieskedésen való túlemelkedés a katolikus Bernolák elismerése.) Bottóval is szembe fordult: nem 1848-ban kezdődött a szlovákok története, hanem a XVIII. sz. végén Bernolákkal. Korábban persze politikai mozgalmak nem voltak, csak társadalmiak, a parasztok megmozdulásai. Chaloupecký, nyilván Hodža mellett érvelve, elutasította Škultéty érvelését, de azért kissé vállveregetős modorban elismerte érdemeit a szlovák kultúra és tudomány fejlődésében.

Már a századfordulón a hlaszisták elsősorban konzervatív nézetei miatt bírálták, a társadalmi problémák elhanyagolásával vádolták. Škultéty mintegy vállalta ezt: előbb jöjjön a nemzeti felszabadulás, azután lehet hozzálátni a szociális kérdések megoldásához. Ezért vált türelmetlenné polémiáiban, amikor arra kellett rádöbbsennie, hogy a csehszlovákizmus a nemzeti felszabadulást voltaképpen valamilyen formában megkérdőjelezi. Ezért is voltak állandó vitái a pozsonyi egyetem cseh történészeivel, de olykor ezek szlovák tanítványaival is. Épp akkor, amikor örege már nem volt képes régebbi nézeteinek revíziójára. Azt is hozzátehetjük: ezek a régebbi nézetei, ha olykor csak újságcikkekben jelezve, nem komoly történeti munkákban, mégis a szlovák történeti fejlődés jóval modernebb koncepciójának a körvonalait sejtették, mint az addigi történetírók, akár még Botto is, Sasinekről nem is szólva.

A nyelvész és irodalomtörténész Škultéty történeti munkái a szlovák történelem egészét fogták át, az utolsó több mint száz év vonatkozásában már eredeti források alapján. Igaz, ez még ennek ellenére is a műkedvelő történészkedés színvonalán maradt, a nemzeti feladatot tartotta elsőrendűnek, bár maga tiltakozott a történeti témák aktualizálása ellen (ha ehhez a maximához nem is mindig tartotta magát). Nézeteiben modern volt, hevületében még romantikus és mindenekfölött nemzeti. Utolsó évtizedeinek kortárs fiatal szlovák történetírása ezen a kettősségen még nem sokban haladt túl.

Az viszont tagadhatatlan, hogy ha a nemzeti célok szolgálata nem is maradt az ifjabb nemzedék szemhatárán túl, a szakmai képzettség, a módszertani fegyelem, az európai színvonal tekintetében egy csapásra jóval magasabb színvonalra emelkedett, mint Škultétyvel bezárólag az addigi történetírók.

Ennek a nemzedéknek korát tekintve is első és legkiemelkedőbb egyénisége Daniel Rapant (1897-1988). A prágai egyetemen és a levéltári főiskolán tanult, az érett cseh történetírás kiváló mestereit hallgatta. Levéltárosként kezdte Pozsonyban, azután a csehszlovák történelem tanára lett az egyetemen (1939-től értelemszerűen is, meg forma szerint is a szlovák történelem tanszékének vezetője). Még az 1945 után kibontakozó marxista történetírás számos képviselője is az ő proszemináriumi előadásain ismerkedett meg a szakma alapismereteivel, előadásain a történelem fő vonulataival, s szemináriumain kapott ösztönzést a kutatásra. Rapantnak módja volt párizsi kiegészítő tanulmányokra is, innen hozta magával az európai történetírás széles körű ismeretét, persze az 1920-as években még a vezető pozíciókat a kezükben tartó pozitívista mestereket, a politikai történet elsődlegességét természetesként elfogadó, és ezért nem is hangoztató felfogást képviselte maga is egész életművével, a modernebb kérdésfeltevések iránt már nem volt érzéke (de ezzel nem is állt egyedül).

Ha Chaloupecký volt az utolsó a csehek között, aki a cseh (és csehszlovák) történelem minden korszaka iránt érdeklődött és alkotott is, Rapant az első a szlovák történészek sorában ezzel a széles érdeklődéssel, ha tevékenysége hamarosan zömmel a XIX. századi szlovák politikai történet irányába tolódik is el.

A történelemelmélet és módszertan kérdései iránti érzékenységével is az első volt. 1930-ban a Pekař-émlékkönyvbe írt tanulmányt Csehszlovák történelem. Problémák és módszerek címen. Ő már ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely számára a csehszlovák államegység, a magyar uralom alóli felszabadulás volt az első nagy *élmény*, alkalmasint ezért is maradt meg az államegység alapján akkor is, 1939 után, amikor ezt már nyíltan nem lehetett hirdetni. Ugyanakkor pedig a szakképzett történész igényességével nézett szembe a címben felvetett kérdéssel, nem annyira politikai, mint szakmai szempontból. Úgy látta, maga a fogalom 1918 után jött csak létre, a történeti valóságban nem tehet megragadni. Ezzel állást is foglalt a csehszlovák nemzetegységgel szemben. A csehek és a szlovákok két külön nemzet, és nem is elsősorban azért, mert évszázadokon át különböző államalakulatokhoz tartoztak, hanem mert eleve két külön nemzetként alakultak ki. Ettől függetlenül azonban Rapant szerint mégis van csehszlovák történelem, mint a nemzeti integráció és dezintegráció története. Rapant a történelemben ténylegesen megmutatkozott kapcsolatokat is számításba vette, meg a két nemzet fejlődésének analóg sajátosságait is, a különállás mellett, és ilyen értelemben vázolta fel a csehszlovák történetiszemlélet és kutatás fő vonalait.

Rapant volt az, aki 1929-ben elvetette Škultéty értékelését Bél Mátyásról (Škultéty szerint az első és legveszedelmesebb magyarón volt), helyére tette a szlovák tudományosság fejlődésében, megmagyarázta Hungarus szemléletét. Ugyancsak Rapant védte meg Bernolákot is a magyarórság vádja alól, bár talán az ő esetében már túlhangsúlyozta a közös hazához kötődését. Még az egészen korai szlovák, vagyis nagymorva történelemben is módszertani szempontból mintaszerű munkát adott ki 1940-ben (Svätopluk három fia), minuciózus forráselemzéssel bizonyította be II. Mojmír és II. Svätopluk mellett egy harmadik, Predslavnak nevezett fiú létét, a forráselemzés pontosságában még a cseh Novotnýnál is eredményesebbnek bizonyult a részletekben.

Igazi érdeklődési köre azonban a XIX. század volt, erről tanulmányokat közölt (pl. Štúrek Tatrínjáról, 1935), de fő területe a roppant kiterjedt forrásgyűjtés mellett a források kiadása és széles látókörű értelmezése. Ez vált fő módszertani elvévé, és vaskos kötetek egész sorát adta ki, a legkülönfélébb levéltárakból vett és sokféle nyelven írott forrásokból, monográfiával felérő bevezetésekkel vagy utószavakkal. (A módszer kissé a Fontes-sorozatra emlékeztet, amelynek egyes köteteit Rapant ismertette is.) Az első ezek sorából A magyarosítás kezdeteihez címet viselte (2 kötet, 1927-31), Mária Terézia korától az 1790/92-es törvényekig vizsgálta a magyar államnyelv kezdeteit és az ezzel kapcsolatos korabeli véleményeket, mintegy Szekfű Fontes-beli kötetének pendant-jaként, azzal, hogy itt még csak

az egységes államnyelvről volt szó. Az anyaggyűjtést a XIX. század első felére terjesztette ki, a magyarosítás kezdeteiről szóló kötetek folytatását majd csak 1947-ben tudja megjelentetni *Illegális magyarosítás* címen, ugyancsak 2 kötetben, az 1790-1840 közti korszakot fogva át. Legnagyobb szabású vállalkozása az 1848-49-es szlovák forradalom aktáinak kiadása volt, 1937-ben jelent meg az első kötet (*Az 1848-1849. évi szlovák felkelés. Története és dokumentumai*), és 1972-ben az utolsó, V. kötet (de a legtöbb közbülső kötet valójában néhány alkötetben). Még javában dolgozott ezeken a köteteken, amikor közben más témára is kitért, 1943-ban jelent meg *Az 1842. évi szlovák felségfolyamodvány c. munkája* 2 kötetben (az evangélikus egyházon belüli magyarosítás ellen tiltakozó, a bécsi udvarhoz intézett kérvény előzményei és sorsa), és egy másik munka, az 1861-es Memorandum elutasítása után újfent a bécsi udvarhoz intézett emlékirat története. (1953-ban majd még egy kétkötetes munkát jelentet meg az 1831-es kelet-szlovákiai parasztfelkelésről). 1943-as munkájával kapcsolatban írta az egyik recenzense, hogy forráskiadványaival a legjelentősebb európai történészek mellé sorakozott fel (1944). Módszertani akribia, széles látókör, valóban a korabeli európai színvonal jellemezte, Rapan személyében tehát a szlovák történetírás csakugyan behozta lemaradását a csehvel vagy a lengyellel szemben. A nemzeti feladat elsődleges volta azonban még Rapannál is egyértelmű maradt. Az 1848-as felkelést (a forradalom kifejezést nem szívesen vállalta volna) politikai mozgalomként értékelte, amely a magyar uralom ellen irányult, így fegyveres összeütközésbe is került a magyar mozgalommal, ez azonban még félig feudális jellegű volt, hiszen a nemesség állt az élén. Rapan a kortárs magyar történetírást is figyelemmel kísérte, olykor elismeréssel is (Miskolczy Gyulának a horvát kérdésről írt *Fontes*-kötete szerinte a legobjektívebb magyar munka addig, írta a *Český Časopis Historický*ban), de 1931-ben Szekfüvel és Markó Árpáddal vitatkozva erős kétellyel vetette fel, vajon a magyar történetírás idővel, a források alapján, eljut-e majd megfelelőbb, mármint a történeti valóságnak megfelelőbb eredményekhez. Úgy tűnik, a szlovák történetírás úgy lett nagykorú, hogy a magyar politikával való konfrontáció helyébe a magyar történetírással folytatott vita állandósulását kellett felvállalnia.

Branislav Varsík (1904-) Chaloupecký szemináriumában kezdte írni első nagyobb tanulmányát, az ő tanítványának is tekinthető. Rapanhoz hasonlóan levéltáros lett, majd a szlovák egyetemen az újkori történelem tanára (éppúgy teljesen függetlenül kutatási témáitól, mint ahogy az egyéb országokban is ekkoriban szokásos volt). Varsík ugyanis először középkorkutatónak indult. 1926-ban megjelent első munkája a prágai egyetem középkori szlovák hallgatóit vette számba. Chaloupecký indítására kezdett foglalkozni a huszita és reformáció korabeli cseh-szlovák kapcsolatokkal, monográfiája is a Chaloupecký indította sorozatban jelent meg, *A husziták és a reformáció Szlovákiában a zsolnai zsinatig* (1932), de a történeti hagyomány és az elsődleges források mesteri elemzésével, valóban a szakma legjobb pozitivistáinak hagyományait felhasználva azt mutatta ki, hogy a kettőnek az addigi hagyománnyal ellentétben nincs szerves kapcsolata, a lutheri reformáció a szlovákok közt nem a huszita befolyás egyenes folytatása, mert éppen a nyugati megyék, ahol erős volt a cseh hatás, kerültek legkésőbb a reformáció hatása alá.

Ez a monográfia már a XVI. századot is érintette, Varsík tehát valóban közeledett az újkori tematikához. Ennek további jele volt *A nagyszombati egyetem nemzetiségi problémája* c. tanulmánya (1931), ahol azt bizonyította, hogy Pázmány az egyetemet nem magyar nemzeti célokból alapította, s hogy a szlovákoknak mindig jelentős szerepük volt, hiszen a város és környéke etnikai háttérként mondhatni kizárólagosan szlovák volt.

Varsík már korábban is kezdett foglalkozni településtörténettel (a publikáláshoz ebben a témakörben majd csak 1945 után jut el), s az 1938-as változás konkrét feladatot is adott: 1940-ben jelent meg *A szlovák-magyar etnikai határ az utolsó két évszázadban* c. monográfiája, szlovákul és németül, mint a Szlovák Tudós Társaság sorozatának első kötete.

Ebben számos részletadattal bizonyította, hogy az etnikai határ állandóan változott, békésebb korokban a szlovákok mindig eljutottak a Duna vonaláig (vagyis az 1938 előtti határig), időnként azonban a magyar település, a török elől menekülők visszaszorították őket a hegyek közé. Dévény etnikai fejlődéséről még 1938-ban írt 1940/41-ben publikált tanulmányt, megállapította, hogy a régebbi szláv lakosság helyébe már a 11-12. században kerülhetett német, magyar, székely és besenyő népesség, utána viszont főképp német, a XVI. században pedig északról szlovák, délről horvát települők érkeztek, a horvát azonban felszívódott a német vagy a szlovák etnikumban.

Alexander Húščava (1906-1969) a legfiatalabb professzor volt a történészek közt a pozsonyi egyetemen, a segédtudományok tanszékét vezette, nagy lelkesedéssel, széles körű forrásgyűjtést indított, ügyesen mentett meg magánkézben lévő forrásanyagokat a pusztulástól. Tudományos munkássága is az oklevéltanból indult ki egyrészt, másrészt a középkori településtörténetből. Chaloupecký szemináriumából hozta magával módszertani ismereteit és témáját, Liptó megye betelepülését a XIV. sz. végéig (1930), kissé válaszos is volt ez a Mályusz-iskola településtörténeti tanulmányaira. A munka körül Rapant recenziója nyomán nagyobb vita is támadt a Bratislava hasábjain, Chaloupecký védelmezte régebbi állásfoglalását, hogy a XIII. sz. előtt nem lehet a vármegye betelepüléséről semmit sem tudni, többen azonban Húščava álláspontja mellett szóltak hozzá, tehát a korábbi betelepülés mellett. A liptói okleveles anyag feldolgozása vezette el a XIV. századi oklevélhamisítások miatt elítélt Ján Literét (Joannes Litteratus) tevékenységének feltárására (Ján Literét és a liptói falsumok, 1936), ezzel alapozta meg segédtudományi munkásságát. A továbbiakban Nagyszombat történetével kezdett foglalkozni, kiadta Nagyszombat város legrégebbi kiváltságleveli (1939) címen a XIII. századi okleveleket, s ezek alapján bizonyította a város lakosságának szláv voltát. Nagyszombati vonatkozású volt az Okolicsányi-család levéltárának okleveleiből készített forráskiadvány (Az Okolič néből származó nemesi nemzetség levéltára, 1943), más nemesi családok genealógiájával is foglalkozott, kisebb tanulmányokban (A Bohunka-Bossánszky család, 1944), többek között azért is, hogy a családok szlovák nyelvűségét bizonyítsa egészen a XIX. sz. elejéig.

Húščava-hoz hasonló témákat tárgyalt a turócszentmártoni levéltárban dolgozó Mária Počenská-Jeršová (1899-1978), akinél még egyértelműbb a Mályusz-iskolával való rejtett polémia. Nagyobb tanulmányt írt egy turóci nemzetség genealógiájáról (Ivanko z Jordánu a Dražkoviec nemzetsége, 1937), és mintaszerű leltárat adott ki a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeum levéltáráról.

A prágai egyetemen végzett Anna Horáková - Gašparíková (1896-) Rákóczi Ferenc szláv kapcsolatairól írta disszertációját, Rákóczi felkelése és a szlovákok (1930), pontosabban a külpolitikai aspektust tárgyalta, orosz és lengyel kapcsolatát, később pedig a Tranoscius előtti szlovák evangélikus egyházi irodalmat vizsgálta. A kevesek közé tartozott az ifjabb nemzedékből, akik - éppen a protestáns kapcsolatok révén - hajlottak a csehszlovák nemzetegység elfogadására. Karol Goláň (1895-1961) cseh származású volt, de sikerült beleilleszkednie a szlovák környezetbe. Rapanthoz hasonlóan az 1848-as forradalom egyes kérdéseit tanulmányozta, első munkája a mijavai negyvennyolcas szlovák forradalmárokat vizsgálta meg. (A forradalmi nemzedék 1926), azután kiadta a morva Matej Mikšič ek iratait, A forradalmi Szlovákiában címmel (1931), egy későbbi tanulmányában, Adalék a szlovák politikai gondolkodás fejlődéséhez (1940/41) a szlovák vezetőknek a prágai szláv kongresszuson képviselt álláspontját elemezte: Štúr ekkor már el akart szakadni Magyarországtól, amit Hurban és Hodža, de Šafárik is megakadályozott, a horvátok viszont ezt élesen bírálták. Egy év a Štúr-követőkkel (1944) címen áttekintést adott az egész mozgalomról. Pavel Florek (1895-1963) gimnáziumi tanár, később muzeológus a helytörténet iránt érdeklődött, a turóci-zniói vár kezdeteiről írt (1933), meg Turócszentmárton középkori

történetéről, az eredeti források alapján. Ugyancsak helytörténettel és szlovák nemesi családok genealógiájával foglalkozott Ján Šikura (1898-1945) gimnáziumi tanár, érdemes munkája Turóc megye helytörténete (1944), ebben az egyes uradalmak szerint állította össze adatait. A legújabb kor, politikai implikációi miatt, kevésbé keltette fel a történészek figyelmét. Juraj Šuran (1904-) a kivétel ez alól, az első világháború alatti külföldi mozgalomban vezető szerepet játszott Milan Rastislav Štefánikról írt tanulmányokat (Az ifjú Štefánik és az ifjú Szlovákia, 1932), kritikusan a cseh politikusokkal, Masarykkal és Benešsel szemben.

Az ifjabb, érdemben már 1939 után kibontakozó történetírás legjelesebb alakja František Bokes (1906-1969) volt, tanársegéd az egyetemen 1945 előtt. Elsődleges érdeklődése a XIX. századi politikai történelem felé fordult, Rapant hatására, azon belül is a század második felére vonatkozólag folytatott elmélyült levéltári kutatásokat. Ő is érzékenyen reagált a szlovák-magyar viszony kérdéseire. Kísérletek a szlovák-magyar kiegyezésre 1860-1868 (1941) a magyar felet hibáztatta elsőrendűen a kudarcért. Viliam Pauliny-Tóth, szlovák képviselő 1869-1872-ben (1942) a szlovák politikai mozgalom egyik vezetőjének ugyancsak hiábavaló kísérleteit tárgyalta. A korabeli fogalmak hatását mutatta A szlovák élettér a múltban és ma (1943), Varsíkhhoz hasonlóan az 1938-as határváltozások sérelmes voltát bizonyította. A szlovák területre vonatkozó elképzelések fejlődése a XIX. században (1944) az előbbi tanulmány részletesebb változata, megismételte, hogy a szlovák nép a Vác-Szolnok-vonaltól északra eső egész területet igyekezett betelepíteni, újból és újból, de az erőszakos magyarosítás ezt mindig megakadályozta. Közölte az 1861-es Memorandumban igényeit szlovák tartomány térképét is (amely egyébként határait tekintve kísértetiesen hasonlított az 1938 utáni határokra).

Bokes rendkívül sokat dolgozott, szinte teleírta a háború alatti folyóiratokat, sok magyar történeti munkát is recenzált, és egyre inkább kiterjesztette érdeklődését a szlovák történelem egészére. Ezt jelezte V. Jankovič csal és B. Pollával együtt kiadott bibliográfiája a szlovák történelemre vonatkozólag 1939-1941 megjelent munkákról (1943), amely „Szlovákia történetének jellegéből következően” jelentős magyar anyagot is feldolgozott (az akkori tudományos folyóiratok zömét), a cseh és lengyel anyag hiányát tényként leszögezve. Ekkor készült egy összefoglaló Szlovákia története megírására, bizonyos mértékig Hrušovský szintézisének ellensúlyozására is, ez azonban majd csak 1946-ban jelenik meg a Szlovák Honismeret sorozatban Szlovákia és a szlovákok története a legrégebb időkől a felszabadulásig, demokratikus, persze még nem marxista szellemben. 1945 utáni tevékenysége még inkább bizonyította korszakokat átfogó érdeklődését és tájékozottságát. Talán ő volt az utolsó, aki erre még képesnek bizonyult.

Hasonlóképpen, vagy még inkább a legifjabb nemzedéket képviselte Vendelín Jankovič (1915-), egy ideig Pozsonyban, azután Selmecebányán volt levéltáros, Selmecebánya helytörténetével foglalkozott az első években, megírta az ottani jezsuiták tevékenységét (1941), Selmecebánya a XVI. században (1943) c. tanulmányában Szekfü felfogásával szemben azt bizonyította be, hogy a város fejlődésében az 1570-es évekig nem mutatkozott hanyatlás. Későbbi korszakok egyéb kérdései iránt sem volt közömbös, Ján Čaplovič. Élete, egyénisége, műve c. életrajza majd 1945-ben jelenik meg. Jó érzéke volt a gazdaság- és társadalomtörténet kérdései iránt, amivel akkor még eléggé egyedül állt. Belo Polla (1917-) ugyancsak, Bokeshez hasonlóan a XIX. sz. politikai kérdéseit kutatta, 1943-ban közölte a felső-magyarországi vármegyék hivatalos állásfoglalásait 18678-ból a készülő nemzetiségi törvényről, várhatóan a nemzetiségekkel szemben elfogultan, azután tanulmányt írt a Matica betiltásának visszhangjáról a magyar képviselőházban. 1945 után majd hirtelen fordulattal a régészetre tér át.

Ján Stanislav (1904-1977) ugyan nyelvész volt, a szlavisztika tanára a pozsonyi egyetemen, szlovák történeti nyelvtana alapvető volt (már a cseh nyelvtől való elkülönülés

szempontjából is), de mégis itt kell említeni, mert számos tanulmánya, a nagymorva államról, Cirill és Metód működéséről a történeti ismeretek fejlődése szempontjából is fontos. Már 1933-ban ő szerkesztette az évfordulóra kiadott kötetet a nagymorva államról, Az óegyházi szláv liturgia Szlovákiában és Metód és Gorazd székhelye (1940/41) c. tanulmányában Nyitrát jelölte meg Metód érseki székhelyeként. 1944-ben megjelent egy népszerű összefoglalása a régi szlovákok kultúrájáról. A helynevek etimologizálása révén ő is bekapcsolódott a településtörténeti kutatásokba, sok vitája volt Kniezsa Istvánnal, de a déli szlovák területek ősi szláv betelepültségét tárgyaló monográfiája majd csak 1948-ra jelenik meg. (A szlovák Dél a középkorban).

Az irodalomtörténészek közt is akadt néhány, aki a szlovák újjászületés kezdeteinek szélesebb történeti vonatkozásait is tárgyalta. Ilyen volt Anton Augustín Baník (1900-1978) Ján Baltazár Magin és az ő politikai, nemzeti és kulturális védőirata a szlovákok mellett 1728-ból (t936) című műve, de megemlíthető a bibliográfus Imrich Kotvan (1910-1989) aki Fándly szlovák nemzeti öntudatáról írt tanulmányt (1939), s Jozef Ignác Bajza és a szlovák nyelv címűt (1941).

František Hrušovský (1903-1956) középiskolai tanár, szerkesztő, 1944-ben egyetemi tanár volt a szlovák államnak mintegy hivatalos történetírója, 1945 tavaszán Olaszországba, majd az Egyesült Államokba távozott. Az 1860-as évek politikai történetét tanulmányozta ő is, 1941-ben jelent meg A szlovák nemzet Memoranduma és ennek sorsa c. munkája. Szlovák történeti koncepciójának körvonalait már 1939-ben kiadott előadása, a Szlovákia Közép-Európa történetében mutatta, egy 1938 áprilisában tartott előadás szövege ez, a természetes határok (a Duna) éppúgy szerepel benne, mint a szlovák területnek az a jellege, hogy népek és kultúrák keresztútján fekszik, aminek pozitív és negatív következményei egyaránt voltak. Itt azonban még a németekkel szemben is mutatkozott bizonyos fenntartás. Szlovákia fekvése azt eredményezte, hogy a kultúráknak is a keresztútján volt. A kereszténység más népeknél korábban a szlovákoknál terjedt el, Csehországba is innen jutott. A kereszténység felvételével Szlovákia véglegesen a Nyugathoz csatlakozott, ez fölényt biztosított a keleti hódítókkal szemben. A keresztény szlovák kultúra lett az egész magyarországi művelődés alapja. Ebben az ország minden népének volt szerepe (Hrušovskýt tovább gondolva az olvasó majdnem hozzátenné: talán még a magyaroknak is). Magyarország Szlovákia révén került kapcsolatba a Nyugattal, Szlovákia volt a legfejlettebb területe. Minden nyugati áramlat a szlovákok velük született tehetsége révén tudott itt meggyökeresedni. Már itt kiemelte: Magyarország a török időkben gyakorlatilag azonos Szlovákiával, tehát a kereszténység védőbástyája voltaképpen Szlovákia volt, ugyanakkor a magyar rendi felkelések tönkretették az országot. Csehszlovákiában a szlovákok tartós és biztos alapot nyertek nemzeti életük kibontakoztatásához.

Több kiadásban és változatban megjelentetett Szlovák történelem c. munkája (csupán 1940-ig hat kiadásban jelent meg a Szlovák történelem, 1942-ben valamelyest rövidített és még népszerűbb változata Képes szlovák történelem címen), a Hlinka-párti katolikus szlovák álláspontot fejtette ki, ekkor már erősen németbarát alapon, a csehekkel és magyarokkal szemben egyaránt barátságtalanul, de katolikus elfogultságát igyekezett tompítani, az 1942-es képes kiadásban már a korábinál nagyobb teret szánt az amerikai szlovákoknak és szerepüknek az 1918-as felszabadításban.

A szlovák történelem az ő felfogásában a terület története is, az ősidőktől kezdve (ezért tárgyalta a római kort és a 179-es esőcsodát, amikor Marcus Aurelius katonáit a keresztény legionáriusok kérésére megeredt eső mentette meg a pusztulástól - a klerikális szlovák államban nem illett kételkedni a csodában, de egy XX. századi történeti munkában meg nem illett ezt történeti tényezőnek tekinteni, Hrušovský ezért csupán megemlítette, kommentár nélkül). A kereszténység terjedésében a keleti frank szerepet hangsúlyozta, ez volt a kezdet.

Ez a könyv egyfajta nemzetkarakterológiát is tartalmazott. A szlávok vidámak voltak, vendégszeretők, de könnyelműek és fegyelmezetlenek. Nem keresték a harcot, de ha megtámadták őket, keményen tudtak védekezni, és kegyetlenek is tudtak lenni. Ezek a tulajdonságok pedig mindmáig megmaradtak. Pribina az első ismert szlovák uralkodó, és Nyitra az első szlovák vár, ezért drágák ezek a nevek, velük kezdődik a nemzeti történelem.

Hrušovský nyilván nem követhette Sasinek fantáziáját, ezért a szlováknak tekintett nagymorva állam után a szlovákiai gazdasági fejlődést, a társadalom változásait, a városok elszlovákosodását vizsgálta, hogy azután a hagyományos módon a nemzeti mozgalom kezdeteitől már egyértelműen a szlovák nemzet történetét mutassa be, ami a szlovák történelemnek a terület mellett másik, sőt igazi tárgya. Hogy a nagymorva kultúrát a magyarok örökölték, az a korábbi hagyományos képből való, de azért 1939 táján a magyarokat török-tatár eredetűeknek mondani tudományos szempontból már tarthatatlan volt. Az a megállapítás sem állt a kor tudományos színvonalán, hogy a magyarok nyers húst ettek, vagy hogy kerülték a nehéz munkát. Rendkívül merészek és kíméletlenek voltak viszont. Szlovákia a 1011. sz. fordulóján lett a magyar állam része, így a Morva folyótól nyugatra eső területek elszakadtak tőle, ezért lett a szlovák kis nemzet. Magyarország nemcsak etnikai és kulturális vonatkozásban, de földrajzi szempontból sem alkotott egységet. Szlovákia területe az esztergomi egyházmegyével nagyjából azonos, és Nyitra központtal külön hercegséget alkotott. István királyt kiváló uralkodónak nevezte Hrušovský, képes történetében közölt egy rövid elbeszélést arról, hogy István anyjával együtt Koppány elől a szlovák Hont és Pázmány főurakhoz menekül a Garam vidékére, s csak köztük érzi magát biztonságban. Bár a cseh vonatkozásokat nem hangoztatta, a huszita kapcsolatokról megemlékezett, igaz, azt is megírta, hogy a tatárjárás óta nem volt ilyen pusztítás Szlovákiában, viszont Jiskra legyőzte Hunyadi számbeli túlerőben lévő hadseregét. A szintézisben még nagyobb hangsúlyt kapott, hogy Szlovákia volt az a terület, amely megállította az oszmán előrenyomulást, a szlovák várak, a szlovák nép őrizte itt Európát. Külön fejezetet szentelt Hrušovský az etnikai és települési viszonyoknak, összegzése: a szlovákok nem vesztették el számbeli túlsúlyukat, s ezzel megtartották tulajdonjogukat is a házára. Nagy életerejüket mutatja, hogy tudtak asszimilálni. Világos, hogy a reformációval szemben a katolikus ellenreformáció nemzeti pozitívumait hangoztatta.

Voltaképpen elég nagy érdeklődést mutatott a gazdasági és társadalmi kérdések iránt. Minthogy a magyarországi nemesség többsége Szlovákia területén élt, az itteni jobbágság súlyosabb terheket viselt az átlagnál. Az úrbéri reform nem csökkentette ezeket a terheket, de kétségtelenül megakadályozta további növekedésüket. Az úrbérrendezés nyomán azonban Szlovákia területének csak 11%-a került a jobbágyok kezére. II. József gazdasági és a társadalmi reformjait hasznosaknak tekintette.

A szlovák öntudat kezdeteit a 17. sz. elején találta meg, bizonyos Habsburg-, vagyis németellenességben. A XIX. század politikai történetét részletesen tárgyalta, 1894-ben a szlovák politikai életben konstatálta a nagy változást, ti. A néppárt jelentkezését, erős antiszemita éllel. Hrušovský antiszemitizmusában nemcsak az a megfontolás szerepelt, hogy a zsidók gazdasági befolyása okozta a szlovákok szegénységét, hanem az is, hogy a zsidók elmagyarosodtak, és a magyar uralom híveiként mindig ellenségesen álltak szemben a szlovákokkal. A XX. században az autonómia melletti harcot állította az előtérbe már az első világháborúból kezdve. Az első világháború idején az amerikai szlovákok 1915-ben Clevelandben kötötték meg az első egyezményt a csehekkel az eljövendő közös állam ügyében. Ekkor még monarchiáról volt szó, ezért perszonális uniót és Szlovákia számára teljes autonómiát vettek tervbe. A szlovákok valójában már akkor sem hitték el, hogy a csehek ezt betartják, a cseh megnyilatkozások pedig meg is erősítették ezt a gyanút. Az ellentét az államfordulat után fokozódott, a csehek nem értették meg történeti küldetésüket. Soknak közülük nem is volt felsőfokú végzettsége, mégis azt hirdették, az ő feladatuk a

kultúra terjesztése Szlovákiában. Ezért eleinte bizalmatlanság támadt velük szemben, később pedig meggyűlöltek őket a szlovákok. A csehszlovák köztársaság megalakulásával kapcsolatban csak a szlovákok 1918. október 30-i kiáltványát tárgyalta, az október 28-i prágai fordulatot nem említette, célzott arra, hogy Štefánikot a csehek tették el láb alól.

A köztársaságról voltaképpen elég pozitív képet adott, persze azzal, hogy a szlovák nemzeti követeléseket nem elégítette ki, ezért volt szükség a további harcra és végül is a teljes elválásra, az önállóságra, s ezzel a szlovák nemzet megtalálta létének végérvényes kereteit. Az 1938-as bécsi döntést helytelen statisztikák alapján hozták meg, sok szlovák lakta területet is elcsatoltak. Az új állam történetét természetesen már nem tárgyalta.

Nyilván nem érdemes még ennél is részletesebben kitérni a koncepció egyéb elemeire, annyi talán így is látszik, hogy a fasiszta ideológia még ebben a reprezentatív munkában sem öntött el mindent, a vér- és faj-mítosz hangsúlyozását nyilván az állam hivatalosan keresztény jellege is akadályozta. Szakmai szempontból persze Hrušovský munkája nem hozott újat, nem illeszkedett be a korabeli, a forrásokra orientált szlovák történetírásba.

A rendszer történészei közül Konstantin Čulent (1904-1964) érdemes még említeni, aki 1943-ban 2 kötetben írta meg az amerikai szlovákok történetét, 1945-ben pedig még gyorsan kiadott egy munkát Szlovákok és csehek a Csehszlovák Köztársaság állami szolgálatában, a szlovákok pozitív részvételét dokumentálandó, mielőtt nyugatra ment volna. Karol Sidor (1901-1953) a Hlinka-párt egyik vezető politikusa volt, de 1939-ben háttérbe szorult. Ő még a nem szakember politikus történész ekkorra már idejétmúlt műfaját képviselte, 1934-ben írt egy csodáló életrajzt Andrej Hlinkáról. 1944-ben jelent meg Szlovák politika a prágai parlament talaján c. munkája 2 kötetben, részben visszaemlékezészerűen, pozitívuma annyi, hogy jó néhány eredeti, addig ismeretlen iratot is közölt.

Nyilvánvaló, hogy a politikai történetírás mellett egyéb ágazatok csak 1918 után bontakozhattak ki. A gazdaságtörténetben még akkor is a történészként autodidakták szerepeltek, mert, úgy látszik, a szakmabelieket teljesen lefoglalta a politikai történet. Štefan Janšák (1886-1972) építészmérnök volt végzettségét tekintve, a szlovák régészet megindulásában is szerepet játszott, maga is végzett ásatásokat, publikált is eredményeiből (Obszidián kézművességű őskori telepek Kelet-Szlovákiában, 1935, Szlovákia őskori betelepülése. A Garam alsó folyása és az Ipoly az őskorban, 1938). Itt azonban inkább gazdaságtörténeti munkáit érdemes számba venni. 1932-ben jelent meg Szlovákia a magyarországi feudalizmus korában c. munkája, amely kiadott források meg a szakirodalom alapján foglalta össze a gazdasági fejlődést, elsősorban persze az agrártörténetet Dózsa korától 1848-ig; a szlovák jobbágy nyomorának okát pusztán a magyar feudalizmusban találta meg. Csakhogy egyáltalában a feudalizmus fogalmának a használata is haladó nézetekről tanúskodott, ha nem is lehetne ezt még marxista munkának nevezni. A szlovák politikusok életrajzait is megírta (D. G. Lichard, 1912, Štefan Fajnor, 1936. Andrej Kmet', 1941).

Ivan Houdek (1887-1985) is mérnök volt, turistaként kezdett a helytörténet iránt érdeklődni (Vág-menti várak és kastélyok, 1926, A Magas-Tátra sorsa, 1936), de kifejezetten gazdasági kérdések is foglalkoztatták, 1935-ben az 1918 előtti szlovák részvénytársasági gyárakról írt, 1943-ban a szlovákiai céhszervezetről, persze inkább csak részadataikban hasznos, nem szakszerű munkákat. De még a népnyelv gazdasági fogalmai is érdekelték. Andrej Kavuljak (1885-1952) mérnök a XIII. századi Árva megyéről még romantikus összefoglalást készített (1937), de Vlachok Szlovákiában (1933) c. munkája levéltári anyag alapján tárgyalta az itt már inkább foglalkozást jelző csoportot, kimutatta etnikai változásait, az eredeti vlach népesség hatását a szlovák nyelvre. Érdemben foglalkozott a régi földmértékekkel, és megírta a szlovákiai erdőgazdálkodás történetét (1942).

Hasonló érdeklődést mutatott Július Barták (1896-1959) erdőmérnök, de nagyobb szakszerűséggel, mert a Szlovák Földművelésügyi Levéltár igazgatójaként sok levéltári

forrást is használt. 1929-ben adta ki munkáját a Besztercebánya-környéki állami erdőgazdálkodás történetéről a XIV. századtól a 18. sz. végéig, 1942-ben pedig az erdészeti szakoktatás történetéről Szlovákiában.

A szlovák marxista történetírás kezdetei, az egész fejlődés jellegéből következően, nyilvánvalóan ugyancsak később indultak meg, valójában egészen 1945-ig nem lehet érdemleges történeti munkákról megemlíteni. František Klabík (1874-1921) a századfordulóra Budapesten, azután az Egyesült Államokban vett részt a munkásmozgalomban, onnan küldött cikkeket a hazai munkásmozgalmi sajtónak az ottani helyzet tanulságairól, meg népszerűsítő cikkeket a szocializmus történetéről. Edmund Borek (1880-1924) a bécsi cseh munkásmozgalomból jött, 1906-18 közt a szociáldemokrata párt szlovák nyelvű lapjainak volt szerkesztője, és ő is a történeti materializmus alapelveiről meg a mozgalom néhány nagy alakjáról írt népszerű újságcikkeket. A két világháború közt a kommunista párt már színvonalas értelmiségi gárdát tudott maga köré gyűjteni, elég Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský vagy Gustáv Husák nevét megemlíteni.

Ezek a fiatalok azonban a történetírást már elavultnak tekintették, a szociológiában látták azt a tudományt, amely a munkásosztály harcát segítheti. Alapos tanulmányokat írtak társadalmi problémákról, a Davban például, s ezek a kor történeti forrásaiként igen érdekesek, de a történeti megközelítést nem tartották korszerűnek. Az 1918 előttiak a magyar elnyomást marxista osztályalapon utasították vissza, a két világháború közti generációt, akkor, ez a kérdés már nem izgatta. 1938-ban a kommunista párt betiltásával, s azután az egypártrendszerre való áttéréssel a marxista gondolkodás már nem tudott legális úton megnyilvánulni, az illegalitásban pedig a jelen témái óhatatlanul kiszorították a múltat, az legfeljebb háttérként kerülhetett elő.

A két világháború közt jelentkező újabb nemzedékek számos képviselője 1945 után is működött, sőt tevékenységük, most már marxista-leninista alapokon, éppen akkor terebélyesedett ki, de ez már más téma lenne. Talán annyit érdemes még megemlíteni, hogy a szlovák történetírásnak a körülményekből fakadó elkészsége, még egyéb kelet-európai népekhez viszonyítva is, ugyanakkor az 1918 utáni módszeres szakmai képzés, mint előfeltétel, talán még nagyobb lehetőségeket biztosított a marxista történetírás 1945 utáni kibontakozásához, mint sok más országban, mert a szakma polgári hagyományai és előítéletei kevésbé hatottak, mint egyebütt.

* A tanulmány egy készülő nagyobb dolgozat része.